

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อกล่าวถึงความสำคัญของ “ยา” ทุกคนล้วนทราบดีว่า ยาเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิตที่มนุษย์ขาดไม่ได้ โดยเริ่มแรกมนุษย์ได้เรียนรู้ที่จะค้นหาจากธรรมชาติ ซึ่งแหล่งยาที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับในบรรพชนทุกสังคมคือพืชชนิดต่างๆ พืชชนิดใดที่สามารถรักษาโรคได้ก็จะถ่ายทอดไปสู่ชนรุ่นหลังเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตต่อไป โดยวิธีการถ่ายทอดอาจแตกต่างกันไปแล้วแต่วัฒนธรรมในสังคมนั้นๆ

สังคมไทยจัดเป็นอีกสังคมหนึ่งซึ่งมีประวัติการใช้พืชสมุนไพรมาเป็นเวลานาน มีการถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านั้นโดยผ่านการบอกเล่า หรือบันทึกไว้ในรูปของตำราต่างๆ ในอดีตพืชสมุนไพรมีบทบาทเป็นอย่างมากในการดำรงชีวิตของคนไทย ประชาชนมีความศรัทธาต่อการรักษาด้วยพืชสมุนไพร จึงมีผู้สืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นจำนวนมาก แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงให้ความสำคัญพระทัยอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรวบรวมตำราสมุนไพรทั่วแผ่นดินและจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นอกจากนี้ยังได้จารึกตำรายาไว้บนแผ่นศิลาตามศาลารายของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) อีกด้วย ซึ่งสมุนไพรที่จารึกไว้มีถึง 1,000 ชนิด และในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูและตรวจสอบคัมภีร์แพทย์และมีการจัดพิมพ์ตำราชื่อตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ (ฉบับหลวง) ขึ้น (เพ็ญญา, 2540) กล่าวได้ว่าเป็นสมัยที่รุ่งเรืองของสมุนไพรไทยมากที่สุดสมัยหนึ่ง ต่อมาการแพทย์สมัยใหม่ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย พืชสมุนไพรจึงถูกลดบทบาทลง เนื่องจากการวิเคราะห์โรคที่ชัดเจนบวกกับความแม่นยำและรวดเร็วในการรักษาของการแพทย์สมัยใหม่ อีกทั้งภาครัฐยังได้มีการบรรจุการแพทย์สมัยใหม่เข้าในตำราการแพทย์ ทำให้การแพทย์สมัยใหม่ได้กลายมาเป็นการแพทย์กระแสหลักของสังคมไทยตราบนานปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้พืชสมุนไพรและการแพทย์แผนไทยจึงถูกทอดทิ้งและไม่ได้รับการส่งเสริมให้มีการใช้จากภาครัฐมานานกว่า 100 ปี (ปรีชา, 2540) ในสังคมอื่นทั่วโลกก็ประสบเหตุการณ์อย่างเดียวกันคือ มีการรับเอาวิทยาการสมัยใหม่เข้าแทนที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม ซึ่งในบางชุมชนถูกแทนที่จนองค์ความรู้ที่บรรพบุรุษสั่งสมไว้สูญหายไปจนหมดสิ้น เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอด

อย่างไรก็ตาม มีการสำรวจพบว่าสามในสี่ของประชากรโลกยังคงใช้พืชสมุนไพรจากป่าในการรักษาโรคอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศกำลังพัฒนา ส่วนในประเทศที่พัฒนาแล้วมีอุตสาหกรรมผลิตยาที่สกัดจากวัชพรรณชาติมูลค่านับแสนล้านบาท มีการประมาณการว่าร้อยละ 10 (25,000-75,000 สกุล) ของพืชชั้นสูงที่มีดอกถูกนำไปใช้ในการแพทย์แบบดั้งเดิม และในจำนวนนี้ร้อยละ 1 (250-750 สกุล) ได้รับการรับรองโดยการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ว่ามีคุณค่าทางการแพทย์ นอกจากนี้ยังมีการยืนยันว่า สารภายในตำรับยาแผนปัจจุบันมีอย่างน้อย 7,000 ชนิดมาจากพืชสมุนไพร (เพ็ญนภา, 2540) ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ประกอบกับในปัจจุบันมีโรคหรืออาการบางอย่างซึ่งการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถรักษาได้ นักวิทยาศาสตร์จึงให้ความสนใจการศึกษาค้นคว้าเพื่อค้นหาสารเคมีในพืชเพื่อให้ได้มาซึ่งสารเคมีที่มีศักยภาพเพียงพอต่อการนำมาผลิตยารักษาโรคใหม่ๆ

จากการสำรวจพบว่าพรรณไม้ในป่าเขตร้อนเป็นแหล่งสะสมของสารเคมีที่มีฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาหรือทางชีวภาพอื่นๆ เป็นจำนวนมาก ในอดีตที่ผ่านมานมนุษย์ได้นำพืชเหล่านั้นมาใช้ในการดำรงชีวิตโดยเฉพาะเป็นยารักษาโรค แต่ในปัจจุบันพรรณไม้ในเขตร้อนกำลังเผชิญกับปัญหาการสูญพันธุ์อย่างหนักและมีอัตราการสูญพันธุ์ที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น พื้นที่ป่าแถบชายฝั่งด้านมหาสมุทรแอตแลนติกทางภาคตะวันออกของประเทศบราซิลมากกว่าร้อยละ 95 ถูกทำลายหมดแล้ว หรือพื้นที่ป่าดั้งเดิม (origin forest) บนเกาะมาดากาสการ์ พบว่ามากกว่าร้อยละ 50 ของพื้นที่บริเวณนอกชายฝั่งด้านมหาสมุทรอินเดียได้ถูกทำลายไปแล้วหรือถูกรบกวนอย่างรุนแรง จากตัวอย่างที่ยกมาเหล่านี้ บวกกับจำนวนชนิดของพืชที่มีอยู่ในโลกซึ่งมากถึง 250,000 ชนิด หากจะทำการศึกษาค้นคว้าและตรวจสอบสารเคมีในพืชแต่ละชนิดโดยการสุ่มกระจาย หรือขาดทิศทางการกำหนดขอบเขตที่แน่นอนย่อมเป็นการสิ้นเปลืองเวลาและค่าใช้จ่ายเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจจะทำให้พรรณไม้ที่อาจเป็นแหล่งสำคัญของยารักษาโรคที่มนุษย์กำลังแสวงหาสูญพันธุ์ไปก่อนที่มนุษย์จะรู้จักพืชนั้นก็ไม่ได้ ดังนั้นควรมีการกำหนดรูปแบบการค้นคว้าให้เหมาะสม ซึ่งวิธีที่เป็นที่ยอมรับและมีประสิทธิภาพมากที่สุดในปัจจุบันคือ การค้นคว้าโดยอาศัยความรู้จากพฤกษศาสตร์พื้นบ้านเป็นบรรทัดฐาน (ชยันต์, 2540)

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีการสะสมของภูมิปัญญาทางด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านมาช้านาน โดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบน เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่า กอปรกับมีชนหลายเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากและยังคงใช้ทรัพยากรจากป่าในการดำรงชีวิต ทำให้ภาคเหนือตอนบนเป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านที่หลากหลายมากที่สุดแห่งหนึ่ง

จังหวัดน่านเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่สุดชายแดนของภาคเหนือซึ่งผ่านการสู้รบมาอย่างรุนแรงและยาวนาน เป็นเหตุให้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าถึงได้ช้า ดังนั้นเมืองจึงยังคงสภาพธรรมชาติและคนในชุมชน

ชนที่มีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติมากกว่าจังหวัดอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันกระแสของวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่หลั่งไหลเข้าสู่จังหวัดน่านอย่างรวดเร็วทำให้เป็นที่ห่วงเกรงว่า ภูมิปัญญาเหล่านั้นอาจสูญหายไปในเวลาไม่ช้านี้ หากไม่ได้รับการศึกษาและบันทึกไว้อย่างเร่งด่วน ดังนั้นการวิจัยในครั้งนี้จึงมุ่งเน้นที่จะสำรวจและเก็บรวบรวมพืชสมุนไพรพร้อมทั้งการใช้ประโยชน์ เพื่อที่จะใช้เป็นพื้นฐานข้อมูลในการศึกษาและพัฒนาในขั้นต่อไป

นอกจากนี้ผลวิจัยที่ได้จะนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดตั้งสวนพฤกษศาสตร์ขึ้นภายในโรงเรียนเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลและศูนย์รวมพันธุ์พืชสมุนไพรที่มีอยู่ในท้องถิ่นรวมถึงภูมิปัญญาในด้านการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญภูมิปัญญาท้องถิ่น เชื่อว่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถก่อให้เกิดความรักและหวงแหนในทรัพยากรที่มีอยู่และมีการจัดสรรอย่างเหมาะสมและคุ้มค่า

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อสำรวจการใช้สมุนไพรบริเวณหมู่บ้านนาขวาง ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน
2. เพื่อเก็บรวบรวมตัวอย่างพืชสมุนไพรบริเวณหมู่บ้านนาขวาง ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน
3. ศึกษาและบันทึกลักษณะทางพฤกษศาสตร์และตรวจสอบชื่อวิทยาศาสตร์ของตัวอย่างพืชที่เก็บรวบรวมได้

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบข้อมูลการใช้พืชสมุนไพรของชุมชนบ้านนาขวาง ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ซึ่งสามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาด้านอื่นๆ ต่อไป เช่น เกษษศาสตร์ แพทยศาสตร์ เป็นต้น
2. เป็นการช่วยอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนับวันจะเลือนหายไปให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง
3. เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการจัดทำสวนพฤกษศาสตร์ในโรงเรียนมัธยมบ้านบ่อเกลือ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

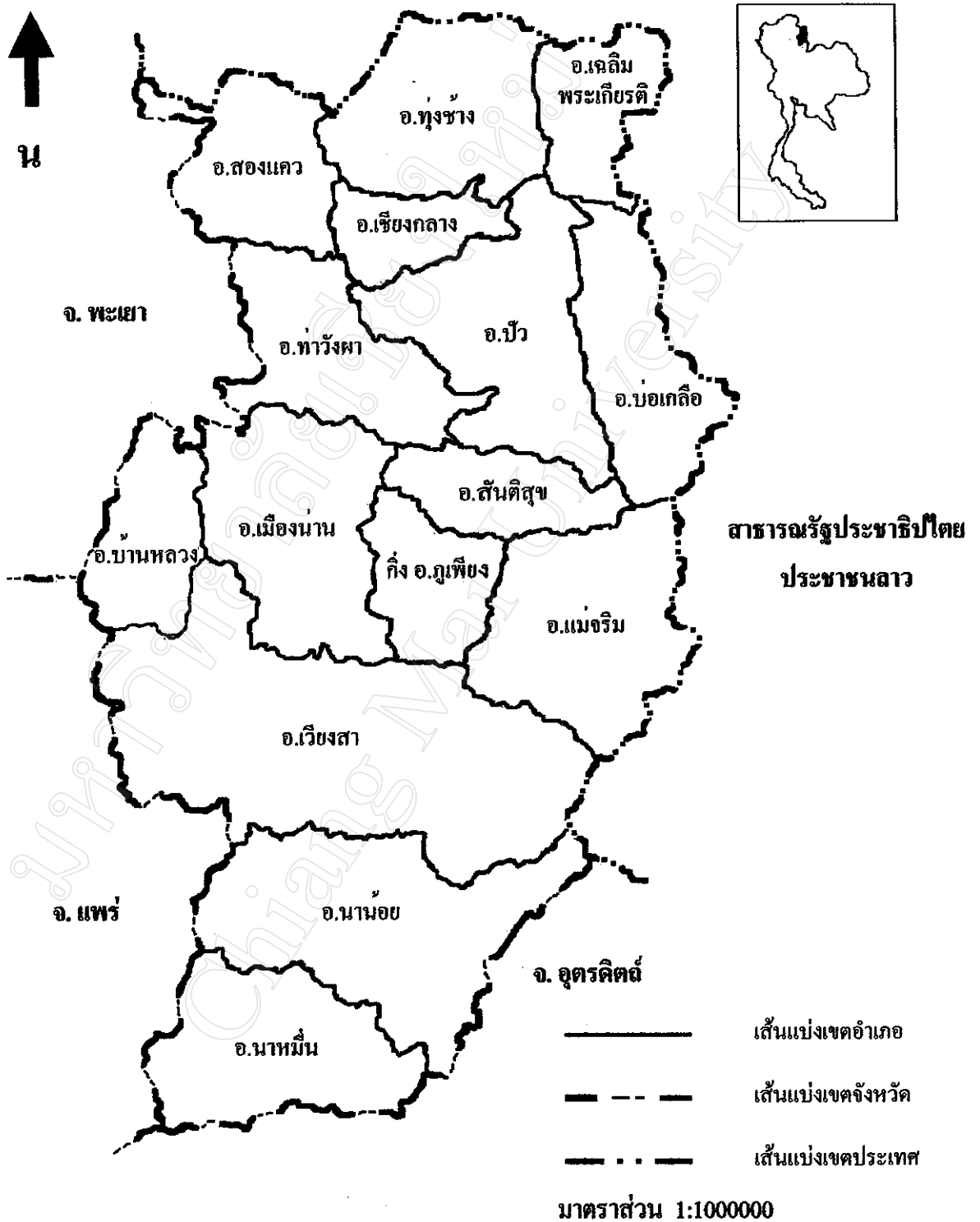
1. กำหนดพื้นที่ศึกษา คือหมู่บ้านนาขวาง ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน และติดต่อหมอยาประจำหมู่บ้าน
2. สำรวจและเก็บรวบรวมตัวอย่างพืชสมุนไพรทั้งในเขตหมู่บ้านและพื้นที่ป่าใช้สอยรอบๆ หมู่บ้าน พร้อมทั้งถ่ายรูปรวบรวมถึงบันทึกข้อมูลของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ เช่น ชื่อท้องถิ่นของพืช ส่วนที่นำมาใช้และกรรมวิธีในการนำมาใช้ เป็นต้น โดยการสอบถามจากหมอยาประจำหมู่บ้านและนำไปเปรียบเทียบกับตำราสมุนไพรไทย
3. บันทึกลักษณะทางสัณฐานวิทยาของพืชตัวอย่างที่สำรวจและเก็บรวบรวมได้โดยละเอียด พร้อมทั้งตรวจสอบชื่อวิทยาศาสตร์ โดยอาศัยเอกสารทางพฤกษศาสตร์และเทียบตัวอย่างจากหอพรรณไม้
4. ตัวอย่างที่สำรวจได้ทั้งหมดนำมาทำเป็นตัวอย่างแห้ง (herbarium specimen) และเก็บรวบรวมไว้ในหน่วยวิจัยพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน (Ethnobiology Research Unit) ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.5 สถานที่ทำการวิจัย หมู่บ้านนาขวาง (รูป 1) ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน (รูป 2)
ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.6 ระยะเวลาการทำวิจัย มิถุนายน 2542 - พฤษภาคม 2543

รูป 1 แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านนาขวาง สถานที่ทำการวิจัย
(ที่ว่าการอำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน, 2543)

รูป 2 แผนที่จังหวัดน่าน (กองธงเคราะห์ชาวเขา, 2540)